

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Автором аналізується сучасний стан професійної підготовки кваліфікованих робітників для різних галузей економіки України; розглядаються відмінності у співвідношенні чисельності випускників вищих та професійно-технічних навчальних закладів. Висвітлюються зміни, що відбуваються на вітчизняному ринку праці, а саме зниження темпів виробництва продукції на вітчизняних підприємствах, скорочення потреб у робітниках майже усіх видів економічної діяльності; зростання тенденції до нестандартної зайнятості й міграції кваліфікованого трудового потенціалу країни тощо.

Розкривається необхідність ефективного використання науково-технічних досягнень, у тому числі результатів фундаментальних і прикладних досліджень проблем розвитку професійної освіти і навчання. Акцентується увага на наукових розробках з питань професійної орієнтації молоді на робітничі професії, вибору та побудови професійної кар'єри; створення професійних та освітніх стандартів на основі модульно-компетентнісного підходу; розробки нових робітничих професій, у тому числі інтегрованих (укрупнених); професійного спрямування змісту загальноосвітньої підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів; розвитку професійно-педагогічної майстерності педагогічних працівників, підвищення рівня їхньої готовності до використання особистісно-розвивальних та інформаційно-комунікаційних технологій, електронних засобів навчання, інформаційно-аналітичних систем управління розвитком професійної освіти і навчання.

Ключові слова: кваліфіковані робітники, наукові дослідження, професійна освіта і навчання, ринок праці

Проголошений інвестиційно-інноваційний розвиток вітчизняної економіки зумовлює необхідність системних змін у сфері професійної освіти і навчання, яка є основним постачальником кваліфікованих кадрів для сучасних

ринків праці. Нині в Україні функціонує 986 професійно-технічних навчальних закладів різного галузевого спрямування, в яких навчається 388,3 тис осіб (рис. 1).

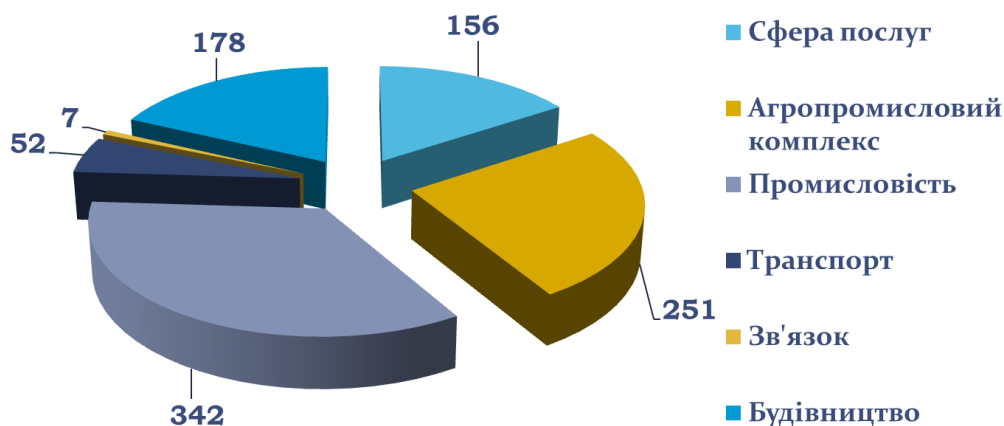

Рис. 1 Мережа професійно-технічних навчальних закладів за галузевим спрямуванням (станом на 01.09.2013 р.)

Однак, щорічно цей показник зменшується, тоді як у ВНЗ – відповідно збільшується. Так, співвідношення чисельності студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації до чисельності учнів, слухачів ПТНЗ у 2013 році становило 5:1, незважаючи на те, що 70% вакансій на ринку праці – складають робітничі професії. Це свідчить про зниження ролі робітників і престижності робітничих професій серед учнівської молоді в сучасному суспільстві.

Водночас, стан підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах ще не повною мірою відповідає сучасним соціально-економічним потребам суспільства. Причинами цього є законодавчо-нерегульована відповідно до сучасних умов нормативно-правова база та механізми формування державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників, неефективний моніторинг ринку праці, механізм управління і мотивації роботодавців, направлений на забезпечення умов для виробничої практики учнів, стажування й підвищення кваліфікації педагогічних працівників ПТНЗ тощо.

Україн нездовільним є фінансування професійно-технічної освіти: із 57 млрд грн., відведених на ПТО та вищу освіту, лише 12,6 млрд грн призначено для ПТО; зовсім не фінансується Державна цільова програма розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 рр.; не виділяються кошти на підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних кадрів, на видання навчальної літератури, модернізацію матеріально-технічної бази тощо. Безпідставні затримки Державною казначейською службою України сплати поточних платежів ПТНЗ та установ системи ПТО призводять до зриву планових ремонтних робіт, якісного здійснення навчально-виробничого процесу, у тому числі, перепідготовки безробітних на замовлення центрів зайнятості.

Окрім того, за останні роки відбулися серйозні зміни й на ринках праці. З одного боку, уповільнення темпів розвитку галузей вітчизняної економіки призвело до зменшення потреби у працівниках на підприємствах, в організаціях, установах. Так, станом на 01.02.2014 р., порівняно із січнем 2013 р., спад економічної динаміки зафіксовано насамперед у машинобудівній – на 22,9%, металургійній – на 11,1%, текстильній – на 4,3%, харчовій – на 3,2%, фармацевтичній – на 6,4% тощо [2] (рис. 2).

Рис. 2 Збільшення (зменшення) обсягів виробництва в окремих галузях промисловості у січні 2014 року порівняно з січнем 2013 року (%)

Відсутність умов для працевлаштування спонукало 6 млн українців виїхати за кордон у пошуках кращого життя. Тобто кожний сьомий українець

нині працює за кордоном і, як правило, не за фахом. Поширення індустріального характеру структури зайнятості населення позначилося на зниженні рівня мотивації роботодавців створювати нові робочі місця, забезпечувати умови для професійного навчання та підвищення кваліфікації працівників.

У розв'язанні цих проблем актуалізується значущість Закону України «Про зайнятість населення» [4], згідно з яким передбачається стимулювання місцевої влади до створення нових робочих місць, працевлаштування громадян, у тому числі випускників професійно-технічних навчальних закладів, які недостатньо конкурентоспроможні на ринках праці. У цьому контексті інтерес становить практика залучення місцевими райдержадміністраціями, виконавчими органами місцевих рад молоді до тимчасових громадських робіт. Протягом 2013 року на громадських роботах було задіяно майже 9 тис. громадян, 4900 з них працювали на кошти місцевих бюджетів [6].

З іншого боку, під впливом глобалізації сучасні ринки праці дедалі більше характеризуються субконтракцією, аутсорсінгом, трансакцією, адаптацією до змін у світовій економіці, високою мобільністю кваліфікованої робочої сили. А це потребує, в свою чергу, і принципово нових професій, спеціальностей, і працівників, рівень професійної компетентності та кваліфікації яких відповідає міжнародним стандартам. Наприклад, широке використання інформаційно-комунікаційних технологій в ІТ-індустрії привело до зростання попиту на фахівців з таких нових професій, як: веб-дизайнер, банермайстер, веб-розробник, контент-редактор та ін.

Зміни на ринках праці також пов'язуються зі зростанням частки інтелектуальної та творчої професійної діяльності, зайнятості та самозайнятості кваліфікованих фахівців, у тому числі через дистанційні форми. При цьому специфіка функціонування віртуальних підприємств дає змогу розміщувати електронні робочі місця в глобальній мережі Інтернет для надання послуг, а також виробництва та реалізації продукції. Створення віртуальних (електронних) робочих місць найбільш поширене в європейських країнах. Наприклад, італійська компанія Telekom дає можливість працівникам семи

довідкових бюро працювати вдома, забезпечивши їх персональними комп'ютерами, модемами, факсами, телефонами. У Великобританії постійно працюючих вдома налічується майже 4 млн осіб, а тих, хто працює вдома, як мінімум, 3 дні на тиждень – понад 20% [10, с. 33].

Розвиток професійної освіти і навчання зумовлений переходом національної економіки на шостий технологічний уклад, для якого характерне поширення інноваційно активних (високотехнологічних) підприємств. До такого типу підприємств належать підприємства (об'єднання підприємств) будь-якої форми власності, якщо більше 70% обсягу їхньої продукції (у грошовому вимірі) за звітний податковий період є інноваційним. Інноваційно активні підприємства можуть функціонувати у вигляді інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, технополісів, технопарків [5]. Частка вітчизняних інноваційно активних підприємств до 2021 р. має зрости до 60%. Відповідно, до 50% передбачається збільшити обсяг випуску ними високотехнологічної продукції, а експорту – у п'ять–сім разів [7]. Проте без підтримки держави, суб'єктів господарювання, приватних інвесторів, у тому числі іноземних, розв'язати це завдання дуже складно, адже нині в Україні інноваційну діяльність здійснює лише кожне одинадцяте підприємство, що становить дев'ять відсотків, тоді як у розвинутих країнах світу частка інноваційно активних підприємств сягає 70% [1, с. 53]. Це відкриває для України можливість випереджального економічного зростання на основі підвищення уваги до наукових галузей промисловості, оскільки саме вони є базою для втілення знань у новітні виробничі технології. Водночас широке впровадження новітніх технологій потребуватиме створення високопродуктивних робочих місць й, відповідно, забезпечення їх кваліфікованими робітничими кадрами, здатними працювати в технологічно змінених умовах, демонструючи ключові та професійні компетенції з урахуванням вимог і специфіки виробничих процесів. Відомо, що упродовж наступних десяти років частка зайнятих на таких робочих місцях збільшиться з 29% до 35%.

У цьому контексті важливого значення набувають реформи, спрямовані на модернізацію системи підготовки робітничих кадрів для сучасних ринків

праці. Про необхідність удосконалення підготовки та професійного розвитку кваліфікованих робітників у всіх сферах забезпечення життєдіяльності країни наголошується у Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 рр. У реалізації Стратегії важливими є розроблення концепції національної стандартної класифікації освіти на основі компетентнісного підходу, професійних стандартів для пріоритетних галузей економіки, комплексу заходів щодо вдосконалення організації навчально-виробничої практики учнів, слухачів професійних навчальних закладів та ін. [9]. Провідна роль у розв'язанні цих завдань належить роботодавцям.

У забезпеченні відповідності професійної освіти і навчання вимогам і потребам ринків праці важливе значення надається ефективному використанню науково-технічних досягнень. Йдеться про результати досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного й людського потенціалу, а також науково-дослідних й дослідно-конструкторських робіт з міждисциплінарних технологій, зокрема сучасних, енергоефективних, інформаційно-комунікаційних технологій тощо [3].

У цьому контексті зумовлюється необхідність модернізації системи професійно-технічної освіти з урахуванням ефективного використання науково-технічних досягнень, зокрема результатів фундаментальних та прикладних досліджень, що здійснюються у науково-дослідних інститутах Національної академії педагогічних наук України. Зокрема, цінними є наукові розробки щодо професійної орієнтації молоді на робітничі професії, їх підготовки до вибору та реалізації професійної кар'єри. Як свідчать результати опитування, 44% учнів професійно-технічних навчальних закладів не можуть оцінити власних перспектив розвитку професійної кар'єри в майбутньому, 37% – не володіють інформацією щодо перспективних посад; 15% – не вміють планувати свою професійну кар'єру. У той же час, учнівська молодь досить добре обізнана із засобами реалізації професійної кар'єри.

Головним чинником реалізації професійної кар'єри учні професійно-технічних навчальних закладів вважають: особистісні якості фахівця – 65%, творчу активність – 15%, відповідальність за свої дії – 30%.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю переосмислення підходів до професійної орієнтації робітників, у тому числі й при зміні професії. Це пояснюється тим, що нині в Україні тільки 36% працівників трудяться за набутим фахом, а ті, хто перекваліфікувалися, про це не шкодують [8] (рис. 3).

Рис. 3 Робота за спеціальністю (%)

У зв'язку з цим практичне значення має розроблена науковцями Концепція професійної орієнтації молоді на робітничі професії, схвалена Радою з професійної орієнтації при Кабінеті Міністрів України, педагогічна технологія підготовки молоді до вибору і реалізації професійної кар'єри, методичні рекомендації щодо формування підприємницької й правової компетентності, здорового способу життя, уявлень про професійний успіх.

Важливе значення мають наукові розробки, що стосуються створення державних стандартів професійно-технічної освіти на основі компетентнісного підходу. Адже діючі нині стандарти майже із 260 професій, що розроблялися відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1135 «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти», не відображають сучасних запитів ринку праці та не враховують положення нещодавно прийнятих Законів України: «Про професійний розвиток працівників», «Про зайнятість населення», «Про організації роботодавців, їх

об'єднання, права і гарантії їх діяльності» й положень Національної рамки кваліфікацій та інші.

Існуючі освітні стандарти не влаштовують також і самих педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів, адже вони розроблені й продовжують розроблятися на основі застарілих кваліфікаційних характеристик та Положення про ступеневу професійно-технічну освіту, згідно з яким обмежуються терміни навчання, що негативно позначається на якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників та діяльності професійно-технічних навчальних закладів. В Україні напрацьовано методики створення професійних і освітніх стандартів на основі модульно-компетентнісного підходу, й розпочато розробку державних стандартів з окремих професій: «опоряджувальник будівельний», «монтажник будівельний», «деревообробник будівельник», «укладальник підлогових укріттів», «оператор телекомунікаційних послуг», «оператор з обробки інформації та програмного забезпечення», «майстер з діагностики та налагодження електронного устаткування автомобільних засобів», «майстер ресторанного обслуговування» та ін.

Ураховуючи, що більшість кваліфікацій (85%) не відповідають вимогам роботодавців та ринку праці, а підготовка робітників із більш, як 520 професій має вузькопрофільну спрямованість або взагалі втратила актуальність, зростання частки високопродуктивних робочих місць актуалізовує необхідність створення нових, а також інтегрованих (укрупнених) професій. З цією метою було розроблено методику інтегрування та створення нових професій, що ґрунтується на взаємозв'язку вимог ринку праці і пропозицій професійно-технічної освіти; підготовлено 17 актуальних на ринку праці робітничих професій.

Інтелектуалізація ринків праці зумовлює необхідність підвищення якості загальноосвітньої підготовки майбутніх кваліфікованих робітників. Нині у професійно-технічних навчальних закладах, поряд з оволодінням робітничою професією, 261,2 тис осіб здобувають повну загальну середню освіту. Окрім того, у професійно-технічних навчальних закладах навчається 3,1 тис осіб із

незавершеною базовою загальною середньою освітою. Для цієї категорії учнівської молоді забезпечується вирівнювання знань із подальшим оволодінням робітничою професією, а отже дослідження цих проблем мають подальшу перспективу.

У забезпеченні якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників важливу роль відіграють дослідження з питань розробки особистісно-розвивальних технологій, електронних підручників. Актуальність даних розробок зумовлена тим, що 78% педагогічних працівників ПТНЗ віддають перевагу предметно-зорієнтованим технологіям навчання. Це пояснюється, насамперед, предметною спрямованістю діяльності педагогів, а також недостатнім рівнем їхньої готовності до використання особистісно-розвивальних педагогічних технологій (рис. 4,5)

Рис. 4 Види професійно-педагогічної спрямованості педагогів ПТНЗ

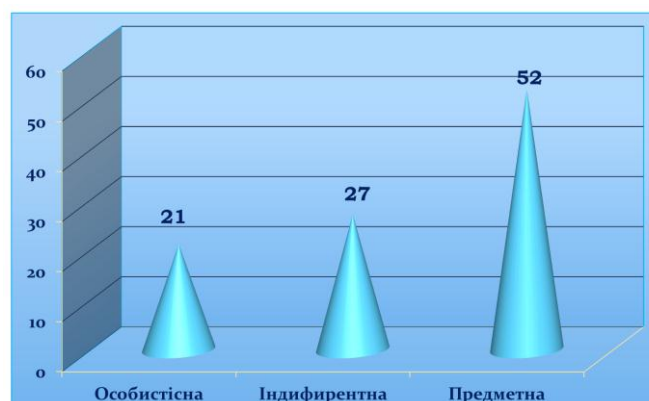

Рис. 5 Рівні готовності педагогів ПТНЗ до запровадження сучасних педагогічних технологій

У цьому контексті зумовлюється необхідність розвитку професійно-педагогічної майстерності викладачів і майстрів професійно-технічних навчальних закладів, що дає їм змогу діяти продуктивно, творчо, досягати якісних результатів у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників відповідно до сучасних вимог і потреб галузей економіки. Актуальною проблемою для професійно-технічної освіти України є незадовільний стан забезпечення професійно-технічних навчальних закладів навчальною літературою, оскільки підручники із загальноосвітніх предметів для 10–11 класів практично не поступають, а навчальна література

професійного спрямування упродовж останніх п'яти років майже не друкується. У середньому по Україні забезпеченість підручниками з предметів професійної підготовки становить – 74%, із загальноосвітніх дисциплін – 62,4% (в окремих областях ці показники ще нижчі, ніж у середньому по Україні). У зв'язку з цим теоретичне і практичне значення має методика створення електронних підручників нового покоління та їх застосування в навчальному процесі. Відповідно до цієї методики для професійно-технічних навчальних закладів розробляються електронні підручники та контент-бібліотеки.

Для відстеження процесів, що динамічно відбуваються на ринку праці, відповідності підготовки майбутніх кваліфікованих робітників вимогам сучасного виробництва, впровадження процедур оцінювання якості та доступності освітніх послуг, які надаються системою професійно-технічної освіти, зростає роль інформаційно-аналітичного супроводу її розвитку. У цьому контексті актуалізується значущість розробленого в Україні програмного інформаційного ресурсу нового покоління як сукупності взаємопов'язаних методів, заходів і засобів науково-методичного, соціального й організаційно-правового характеру, що реалізують процеси збирання, передачі, їх аналітико-синтетичної обробки, накопичення, зберігання, архівування тощо, а також ефективного використання інформації з метою здійснення моніторингу діяльності органів управління ПТО на різних рівнях для прийняття ефективних управлінських рішень (рис 6).

Рис. 6. Інформаційно-аналітична система «ПРОФТЕХ»

Для функціонування даної системи розроблена методика моніторингу якості та доступності ПТО за допомогою групи індикаторів: працевлаштування, зміст навчання, навчально-методичне забезпечення, ефективність навчання, педагогічні працівники, фінансування, матеріально-технічна база, доступність професійно-технічної освіти.

Найактуальнішою проблемою сьогодення є створення нового Закону України «Про професійну освіту», що визначатиме сучасну стратегію розвитку системи професійної освіти і навчання, її роль у зростанні економічної конкурентоспроможності країни і соціальної інтеграції. Існуюча система підготовки майбутніх кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів має бути реалізована з урахуванням реальних та випереджувальних потреб економіки країни. Це сприятиме усуненню диспропорцій і надмірного дублювання у підготовці кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів, оптимізації переліку професій, за якими здійснюється навчання в ПТНЗ, технікумах і коледжах; проведенню структурних змін у мережі державних професійних навчальних закладів з урахуванням регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях. У системі професійної освіти і навчання важливо відійти від значного переліку типів навчальних закладів, обмежившись професійними ліцеями, коледжами і центрами професійної підготовки та надавши їм значного обсягу повноважень.

В умовах виходу економіки України з кризового стану, центри господарювання будуть переміщуватися на рівень регіонів, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку неухильно підвищується. Це водночас дасть змогу оновити систему управління розвитком професійної освіти і навчання на засадах децентралізації, складовими якої є автономізація професійних навчальних закладів, удосконалення механізму бюджетного та позабюджетного фінансування підготовки кваліфікованих фахівців, передача повноважень з контролю за якістю професійної освіти і навчання, а також ліцензування та акредитації – регіональним спеціалізованим установам тощо. Відповідно до цього зростатиме роль партнерства роботодавців, бізнесу і професійної освіти.

Література:

1. Вакуленко В.О. Розвиток інноваційного підприємства в Україні / В.О. Вакуленко // Проблеми інновац. розвитку : наук.-практ. журнал. – К., 2011. – № 1. – С. 53.
2. Економіка України за січень 2014 року // Уряд. кур'єр. – 2014. – № 42 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-2014-roku/>. – мова укр
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>. – мова укр.
4. Закон України «Про зайнятість населення» [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>. – мова укр.
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. – мова укр.
6. Із зростанням зайнятості населення не зменшується рівень безробіття / Уряд. кур'єр. – 2014. – № 20 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/iz-zrostannyam-zajnyatosti-naselennya-ne-zmenshuye/>
7. Концепція розвитку національної інноваційної системи [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80>. – мова укр.
8. Лише 36% українських працівників трудяться за фахом / Уряд. кур'єр. – 2014. – № 20 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/lishe-36-ukrayinskih-pracivnikiv-trudyatsya-za-fah/>
9. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки / Указ Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14429.html>. – мова укр.
10. Сандугей В. Вплив комунікаційних технологій на розвиток українського ринку праці // Україна : аспекти праці. – 2014. – № 1. – С. 29–34.

Problems of vocational education and training development in present day conditions

The author analyzes the current state of skilled workers training for various branches of Ukraine's economy; differences in the ratio concerning the number of universities' and vocational schools' graduates are considered. Besides, the article highlights changes that take place on the domestic labor market, namely the slowdown of production at domestic plants, reducing the need for workers in almost all economic activities, growth of tendency to non-standard employment and migration of the country's skilled labor potential etc.

The article reveals the need for effective use of scientific and technological achievements, including the results of basic and applied research as regards vocational education and training issues. Major attention is focused on scientific studies as to blue-collar career guidance for young people, choosing and making a professional career; creation of occupational and educational standards based on modular and competence approach; development of new blue-collar occupations including integrated (aggregated) ones; vocational trend content for general training of vocational schools students; advance of professional-and-pedagogical skills of educational staff members, improvement of their readiness to implement self-developmental and information-communications technologies, electronic teaching aids, information-analytical systems for vocational education and training control.

Key words: skilled workers, research, vocational education and training, labor market